

Å dikte om fraværet og dets kroppsmetaforer. Poeten Gunnar Ekelöf (1907-1968)

Det er mange veier til smerten. Én vei er barnets erfaringer med det plagsomme nærværet, i form av traumet. En annen vei er fraværet av den gode tilknytningen. Sveriges store poet Gunnar Ekelöf satte ord på mangelen som et psykologisk og eksistensielt grunnvilkår.

PUBLISERT 1. november 2008

ABSTRACT:

Gunnar Ekelöf (1907-68) is one of the major modernist poets in European literature. Among his own Swedish audience he is widely popular. This essay uses both his literature and biographical and autobiographical texts to construct a casuistic basis to discuss the psychology of absence' and the embodiment of deficit' experiences in early life. Through forty years of active writing, Ekelöf compulsively kept on with his literary research into his own experiences of absence, distance, coldness and detachment in his childhood. He actually lost his beloved father years before the old man's actual death, due to the psychosis of the third stage of syphilis, paralysis generalis. He described his mother as a person without the necessary basic competences for raising children. Such case material is used to describe phenomenological aspects of what in scholar psychology is described as deficit pathologies'. Experiences of such forms of insecure attachment are linked to impaired self- and affect regulation. Among the clinical phenomena discussed here are depression, restlessness, shame feelings and Ekelöf's chronic sense of loneliness and alienation; and his alcoholism. There is particular emphasis on his literary strategies to symbolize his experiences of absence and deficit. Ekelöf's poetry extensively uses body metaphors - like hunger and thirst - to describe emotional and relational malnutrition. Finally in the essay, discussing embodiment of insecure attachment, a link is elaborated to clinical phenomena like anorexia and eating disorders.

Keywords: Embodiment, addiction, biography, eating disorders, qualitative research, Gunnar Ekelöf.

EMNER

Embodiment

Avhengighet

biografi

Spiseforstyrrelser

kvalitativ forskning

Gunnar Ekelöf

Takk til Else Margrethe Berg, Per Johnsson, Karin Johannisson, Nina Elizabeth Ryland og Johan Cullberg. Og til biblioteket ved Høgskolen i Lillehammer for utrettelig hjelp, med særlig hilsen til Rosemary Knutsen og Sigbjørn Hernes.

*«Vörda din kroppssjäls
mysterium
Så låt dig byggas upp.»*

Gunnar Ekelöf

Sveriges store poet Gunnar Ekelöf (1907-68) erfarte det han kalte «livets migrän», med en formulering fra hans diktsamling «Om hösten» fra 1951. Han skrev om en slik livssmerte gjennom førti dikterår. Han var svært opptatt av sin grunnleggende *brist*. En svensk *brist* er ikke det samme som en norsk *brist*. En norsk *brist* er noe som er der, men som har brukket eller sprukket. En svensk *brist* er noe som ikke er der, og svarer til vårt ord *mangel*.

Somligas väsan är: vara. Andras: att vara forutan.

I den selvbiografiske artikkelen «En outsiders väg» fra prosasamlingen «Utflykter» fra 1947, gjengitt i sjetten bind av samleverket «Skrifter» (1992), skriver han:

Många människor är födda i brist och få i överflod. De förra avundas de senare och de senare vill inte byta.

Men det finns också människor som är födda *till* brist, som alltid kommer att ha en känsla av att någonting väsentligt fattas och ett begär att göra sig av med allt det oväsentliga för att lättare kunna ta reda på dette något.

Denne følelsen av mangel er for ham ikke bare et psykologisk og eksistensielt grunnvilkår, men også en poetikk.

Brist i denna, allmännare bemerkelse är den enda jordmån på vilken konstnärligt arbete kan växa.

Og diktning, selvbiografi, selvutforskning og selvkonstruksjon flyter over i hverandre hos Ekelöf.

Det är inte kunstverket man gör

Det är sig själv.

Mangelpatologen

Det er ikke minst i rollen som terapeut at jeg erfarer Ekelöfs diktning som meningsfull og direkte nyttig. «Mangelpatologi», med henvisning til forstyrret selvutvikling og selvorganisering, som eksempelvis ved personlighetsforstyrrelser, rus og spiseforstyrrelser, er i dag gjengs terminologi i terapeutiske miljøer (Killingmo, 1989).

«Mangelsykdommen» kan være en meget komplisert følelsesmessig erfaring. Når det er noe man ikke har fått, i betydningen følelsesmessig bekreftelse i oppveksten, kan man kjenne mangelens effekter som en forvirrende følelse, fordi man sørger ikke over noe man har hatt og så tapt, men over noe man ikke har fått; og som man derfor ikke vet hva er. Mangelen kan være en meget vanskelig sorg å sørge fordi den ikke viser til erfaringer som er symbolisert. Ekelöf forsøker et helt dikterliv å symbolisere slike erfaringer. Intet og Ingen blir gjenstand for hans søken. Diktene er for Ekelöf en uavsluttet dialog med seg selv om det negatives kraft i hans liv. Det er som om han med litteraturen som erkjennelsesvåpen driver motstandskamp mot sine vilkår og jakter på en utvei vekk fra den ugjenkallelige mangelen (Olsson, 1997).

En sekshundresiders utgave av Ekelöfs lyrikk, «Samlade dikter», kommer stadig i nye opplag i Sverige og har solgt i titusener (Ekelöf, 2007). «En modernistisk lyriker som er blitt folkelesning, med tilværelsens ytterste gåte som sitt ledemotiv,» skriver vår egen dikter Jan Erik Vold (1998), «det er det ikke mange nasjoner som har å by på!» Ekelöf kan bli beskrevet som en komplisert forfatter, eksempelvis av dikterkollegaen Lars Forssell, som dog kaller ham den største i sitt århundre (Bengtsson, 1992). Ja, komplisert også. Men det er knapt noen lyriker som er like enkel, i den forstand at det er få som like hjerteskjærende og befriende klarer å sette navn på og tydeliggjøre *fraværets psykologi*. Det er sjelden at den kliniske psykologien og psykiatrien har en slik presis skald for hånden. Min egen takknemlighet overfor en slik moderne dikter har sine dypt personlige motiver, hvor fornævnet er mor og etternavnet livslang depresjon. Han evner å beskrive livets største spørsmål uten banaliteter. Jeg har faktisk aldri opplevd en lyriker som like presist treffer smertepunktene. Han er rå, ren og brutalt sannferdig, altså en redningsmann.

Enkelte kunstverk lyser opp med innsikter i de rommene hvor den psykoterapeutiske virksomheten foregår. De historiske skikkelsene som blir beskrevet i denne essayserien, er valgt ut fra et slikt didaktisk-nyttig kriterium (Skårderud, 2008c). Mangelen er Ekelöfs gjentakelsestvang, som han forsøker å reparere med ord. Som kunstner drives han utrettelig mot å fylle tomrommet med ord, og å skape mening av det opplevd meningsløse. Han gjør fraværet nærværende.

Gunnar Ekelöfs venn, maleren Reinhold Ljunggren, som han delte dram og grammofonopplevelser sammen med, vektlegger eksplisitt det *nyttige* i forfatterskapet. I et fjernsynsintervju (Bengtsson, 1992) anvender Ljunggren næringsmetaforer: Ekelöf er nyttig for kropp og sjel, sier han, som klart kildevann og som et stykke godt brød. Ekelöf uttaler selv i samme program, basert på arkivmateriale, at hans oppgave er å hjelpe til å lære å se og lære å kjenne. Han sier at dette er mer enn et litterært program. Det er simpelthen en nødvendighet; en omsorgsplikt overfor «det underutvecklade hjärtat».

I dette essayet vil jeg anvende Gunnar Ekelöfs liv og virke som et hermeneutisk springbrett for å diskutere nettopp fraværets psykologiske landskaper. Metoden er således kasuistisk og lesningen er målrettet selektiv. I de to foregående essayene i denne serien, om henholdsvis Caterina av Siena og keiserinne og dronning Elisabeth «Sisi» av

Østerrike-Ungarn (Skårderud, 2008 a,b) ble psykologiske fenomener og kroppspraksiser diskutert i forhold til de respektive samfunnsmessige kontekstene. I dette Ekelöf-essayet er det mikrososiologien, familielivet som er den mest sentrale referansen.

I sin imponerende studie «Läsningar av INTET» plasserer Anders Olsson (2000) Ekelöf i en videre litteraturestetisk kontekst hvor søkningen mot Intet er et slags fellesskap. Han beskriver en stor litterær og filosofisk tradisjon av «poetisk nihilisme» med aktører som spenner seg fra Kierkegaard, Schopenhauer og Nietzsche via Baudelaire og Rilke frem til skikkelser som Edith Södergran og Gunnar Ekelöf. Deres fellesskapet er nei»et. Avhandlingen er overbevisende, og et slikt nei som uttrykk for mistillit til guddommens eksistens og livets mening synes relevant i Ekelöfs tilfelle. Men denne litteraturteoretiske diskursen blir ikke videreutviklet i dette essayet. Denne tekstens refleksjoner vokser altså mer ut fra de nære familieforholdene.

En biografisk tilnærming til å fortolke forfatterskapet er sterkt påskyndet av Ekelöf selv. Hans litterære virksomhet er en form for dagdrømmeri og indre monolog, et «tänkanke känsloliv» der det abstrakte og det konkrete, det assosiative og gjennomtenkte, det hverdagslige og det sakrale forenes. Han kaller sine dikt «levnadsstämning» og insisterer på at mellom skrift og liv finnes det ikke noe skille. Ekelöf-kjenneren og poeten Anders Olsson (1997) erklærer at hele Ekelöfs diktning er selvbiografi, og det er et gjensidig nærende forhold mellom at de levde livserfaringene gir dikt, og at det å skrive gir liv til ham selv. Skrivningen er en vitaliserende affektiv virksomhet.

Ekelöf vendte i sitt liv stadig tilbake til lysten til å skrive en selvbiografi og viste også stor interesse for psykoanalysen. En psykoanalytisk behandling ble påbegynt tidlig på 1930-tallet, men ble avbrutt etter et par måneder av ukjente årsaker. Han aktiverer og fortolker de samme minnene om igjen og om igjen. Han kan minne om Marcel Proust i sin aktive anvendelse av barndommens stemninger, og henviser også en rekke ganger til den franske forfatteren. I en uttalelse etter morens død i 1961, da Ekelöf endelig kunne tale fritt og ble ytterligere forløst som poet, kaller han deler av sitt forfatterskap «en «freudiansk» självanalys par écrit».

Kroppen

Kropp er et organiserende begrep for denne essayserien (Skårderud, 2008c). Og med kropp siktes det til langt mer enn det fysiske legemet. I norsk språk savner vi en god oversettelse av det engelske begrepet «embodiment». Å bevege seg fra «body» til «embodiment» betyr å vektlegge menneskekroppens eksistensielle karakter, både som biologi og materie, men også som et psykologisk, kulturelt og historisk fenomen. Begrepet peker på vår kroppslige væren-i-verden, at vi sanser, lever og erfarer som kultiverte og kjønnete kropper (Skårderud, 2007; Csordas, 1999; Weiss & Haber, 1999; Merleau-Ponty, 1962).

Et barn i bur: Etter morens død kunne Ekelöf endelig snakke fritt og ble ytterligere forløst som poet. Illustrasjon: Lena Cronqvist

I denne teksten om en forfatter og hans litteratur kan det kroppsliggjorte forstås på forskjellige vis. Dels handler det om *teksten som kropp*. Tekster er en konkret kroppsliggjøring av levde erfaringer, hvor språket «som kropp» uttrykker seg både via stil, rytme, prosodi og musikalitet. I et slikt perspektiv er en annen svensk forfatter relevant. Den eldre Vilhelm Ekelund var en som Ekelöf satte høyt. Hos den melankolske sultekunstneren Ekelund er det parallellitet mellom askesen i den aforistiske kortprosaen og i omgangen med maten. Både gjennom diett og diktning, med hungeren både som metafor og kroppspraksis, forsøker han å sulte ut melankolien. Han dyrket «det *magras*» strenge prinsipp (Olsson, 1996). Kroppen er også sentral for Ekelöf, men ikke som dietetisk prosjekt, men som en helt sentral tematikk og metaforikk. Ekelöf skriver gjentatt om sulten, og om sulten som en strategi for å mette emosjonell sult. Men han omsatte ikke selv sulten til konkrete kroppspraksiser, slik det var hos Ekelund, Kafka eller Lord Byron og flere av dem som portretteres i denne essayserien (Skårderud, 2008c). I denne teksten er jeg opptatt av hvordan Ekelöf i sitt forfatterskap i utstrakt grad anvender *kroppsmetaforer* for å anskueliggjøre fraværets psykologi.

Utover dette kan kropper og kroppslig atferd «leses», som medium for meningsbærende budskaper; altså *kroppen som tekst* (Ricoeur, 1977). Det er ikke bare medisinere og

psykologer, men også antropologer som har bidratt til en akademisk faglighet omkring det å tolke kroppen semiotisk. Både atferd og somatiske symptomer fungerer som tegn som viser til noe annet, som kommunikasjon i forhold til psykologiske, sosiale og kulturelle kontekster (Douglas, 1966; Solheim, 1998). Den ekelöfske relevante kroppspraksisen her er *rusen* og dens rolle i affektregulering. Han anvendte vinen og spriten vedvarende og med overlegg som redskaper for å holde ut melankolien.

Kilder

Den sentrale kilden er Gunnar Ekelöf selv. Hans «Skrifter» er utgitt i åtte bind, redigert av forfatteren Reidar Ekner, bestående av fire bind lyrikk, ett bind gjendiktninger, og tre bind småprosa, essaystikk og refleksjoner (Ekelöf, 1991-93). I verket inngår også noen av hans satiriske tegninger fra ungdomsårene og tidligere upubliserte eksempler på en sjanger han lekte kompetent med, humoristiske nonsensvers. Ekelöf var store deler av sitt forfatterliv opptatt av å skrive selvbiografi, utover det allerede beskrevne faktum at hans forfatterskap var konsekvent selvrefererende. Forbildet var den franske forfatteren Stendhals (1890/2006) «Henry Brulards liv». Men det ble for krevende. I bind åtte av «Skrifter» finnes et omfattende utkast under tittelen «Sj-biograf.». Utover dette valgte hans enke Ingrid Ekelöf å samle etterlatt materiale og å utgi det som «Gunnar Ekelöf. En Självbiografi» (1971).

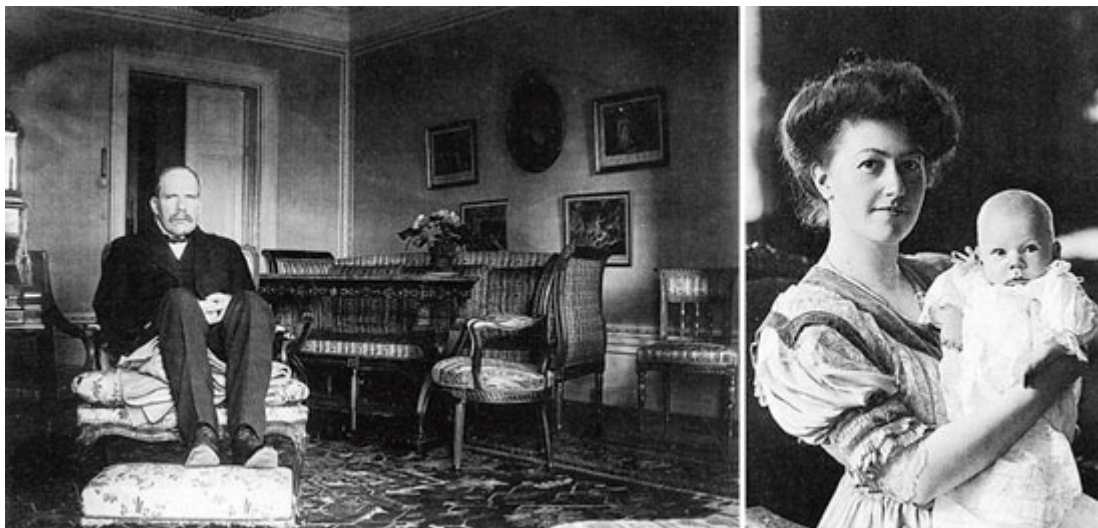
Den hittil mest sentrale biografien er skrevet av Carl Olov Sommar (1989). Den er dypt respektfull, mildt hyllende, derav lite analyserende og problematiserende, og først og fremst nyttig som deskriptivt redegjørende. Et meget kjærlig portrett er forfattet av vennen, forfatteren og redaktøren Olof Lagercrantz (1994). De to var fjerne slektninger i kraft av felles røtter i svensk adel, og nære skjebnefrender i kraft av å vokse opp med sinnssyke foreldre. For Lagercrantz var det moren, for Ekelöf var det faren. Fire fjernsynsprogrammer om Ekelöf produsert av Sveriges Television (Bengtsson, 1992) har bidratt med nyttig informasjon.

Av helt sentral betydning for min fremstilling er arbeidene til poeten og litteraturviteren Anders Olsson (1983, 1996, 1997, 2000). Sammen med filosofen og kunstkritikeren Daniel Birnbaum har han vært forbilledlig i å lese kroppens, sultens og ernæringens metaforer inn i sentrale kunstnerskap, som Samuel Becketts, Franz Kafkas, Alberto Giacomettis og Thomas Bernhards - i tillegg til Ekelöfs - i essaysamlingen «Den andra födan. En essä om melankoli och kannibalism» (Birnbaum & Olsson, 1992).

Oppvekst

Gunnar Ekelöf kaller sin oppvekst en barndom «nedbränd av katastrofer» (Ullén, 2007). Han ble født i Stockholm, som eneste sønn av et umake par. Moren kom fra solid svensk adel, mens faren kom fra mer skrinne kår av småbrukere og soldater. Han utdannet seg som typograf, men gjennom flid og dyktighet arbeidet han seg opp til å bli børsmegler og mangemillionær. Faren var en bibellesende absoluttist, og dette sto i kontrast til den aristokratiske moren. Moren dyrket sin utsøkte smak, reiser og livets lek. Og de avvek i

sin måte å oppdra sønnen på. Faren var den milde og ettergivende, mens moren var den autoritære og straffende.

En barndom «nedbränd av katastrofer»: En ruin av en mann, men innerst inne god. Slik omtalte Gunnar Ekelöf sin far, en far som forsvant inn i den psykotiske forvirringen mens Ekelöf var liten gutt. Derimot var moren en ond fe, og ambivalensen til henne var kanskje den viktigste konflikten i hans forfatterskap. Foto: Fra «Gunnar Ekelöf i fokus»

Gunnar Ekelöf var bare en liten gutt da faren forsvant inn i den psykotiske forvirringen. Grunnen var et skjebnesvangert besøk hos en prostituert på 1890-tallet. Han ble smittet av syfilis, som så utviklet seg til det såkalte tredje stadium, og den organiske hjernelidelsen *paralysis generalis*. Sykdomstilstanden utløste morens krav om skilsmisse. Gunnar Ekelöf var åtte år da faren døde. Han hadde vært svært knyttet til sin far, og har beskrevet ham i sine skisser til en selvbiografi: «Vid min vagga stod en ruin av en man, innerst inne god, det tror jag, men på den tidens konventionellaste sätt, och fallen i tidens konventionellaste fällor, samt en ond fé.»

Den onde feen er moren. Ambivalensen i forhold til henne er kanskje den mest sentrale konflikten i hans forfatterskap. I et ungdomsdikt skrev han (Lagercrantz, 1994):

«Vem skar ner mig från min mor/Jag hängde fast med skräckens hinnor.» Omtalen kan være brutal. Hun var en «ond fé, ond genom oansvarighet, bortförklaringar, efferationalisationer, men också genom en otillräcklighet från början...». Han skriver at det er rart at det ikke hadde gått ham verre enn det gjorde. «Hon var ingen verklig mor, borde inte haft barn en gang. Det fanns ingen kontakt, bara något konventionellt.» Han kunne fornekte sin mor i en slik grad at han fantaserte om seg selv som et hittebarn. Ifølge Olof Lagercrantz (1994) uttalte han en gang at han ønsket at han «fötts genom kejsarsnitt så att han inte varit henne (modern) något skyldig.»

Ekelöf skriver også at «Jag var - en gang för längesen - djupt fastad vid min mor.» Han er bundet, og han forsøker å frigjøre seg. Men det er høyst uklart hvor fri han blir. En ekelöfsk konflikt kommer slik til uttrykk i «Om høsten» fra 1951:

O bind mig, bind mig, bind mig
Hur mycket jag än har frigjort mig
befriat min själ fränd dig:
Bunden er jag till dig

Moren giftet seg igjen kort etter farens død. Ekelöf ble aldri fortrolig med stefaren, og enda mindre med halvbroren som etter hvert kom til. Det ble ikke bedre av at disse etter hvert viste nazistiske sympatier. Det beskrives et Hamlet-kompleks hos Ekelöf. Han hater den som har tatt farens plass. Og hans litterære dragning mot det franske blir satt i sammenheng med at dette også er en protest mot stefarens og halvbrorens tyskervennlighet (Olsson, 1997).

Den unge Ekelöf var formuende takket være sin far. Han reiste omkring i Europa og studerte, flyttet på verdipapirer, dyrket den gode smaken og kledde seg utsøkt. Han levde et liv som dandy. Over natten ble han deklassert overklasse. Den svenske finansmannen Ivar Kreuger tok sitt eget liv i 1932, og det såkalte Kreuger-krakket førte til at Ekelöf mistet sin formue og snart ikke eide så mye mer enn sine smokinger. Han sier selv at dette gjorde ham til menneske. Han måtte livnære seg selv, som andre. Han ble produktiv. Han solgte sine dikt, oversatte litteratur, særlig fra fransk, og var en flittig kritiker. Han opplevde etter få år som forfatter å bli en suksess, og med det fulgte en rekke priser og stipender. Han var gift tre ganger. Hans første kone forlot ham til fordel for et samliv med forfatteren Karin Boye. Andre og tredje kone var søstre. Med sin siste kone Ingrid Ekelöf fikk han sitt eneste barn, datteren Suzanne.

INGEN EIER JOMFRUEN, OG SELV EIER HUN INTET:

Jomfruen er den mest sentrale litterære figur hos Ekelöf.

Hun vokser dels frem som et lengtende og romantisk motbilde til hans egen mor, men rommer også lengselen etter å gi seg over til intet eller alt, som for mystikeren er sider av samme sak. Illustrasjon: Lena Cronqvist

Forfatterskap

Gunnar Ekelöf ga ut femten diktsamlinger, hvori inkludert en posthum. Han debuterte med «sent på jorden» i 1932. Mottakelsen var preget av skepsis, og man var nok ikke ennå klare for ham som er blitt beskrevet som den første svenske surrealist, med åpenbar fransk inspirasjon. Han kaller selv denne diktsamlingen en selvmordsbok. «Jag gick bokstavligen talat omkring med revolveren i fickan. Och det var för resten olagligt vapeninnehav. I min allmänna förtvivlan tillgrep jag då alla till buds stående vägar för att hålla mig kvar i min drömvärld...» (Utflykter, 1947).

Han overlever, og legger revolveren til side. «Dedikation» fra 1934 var inspirert av Arthur Rimbaud og «Sorgen och stjärnan» fra 1936 og «Köp den blindes sång» fra 1938 av svensk romantikk, representert gjennom Erik Johan Stagnelius og Carl Jonas Love

Almquist. I møtet med gjennombruddssamlingen «Färjesång» fra 1941 og «Non serviam» fra 1945 ble det snakket om gjenklangen fra T.S. Eliot. Gunnar Ekelöf er således en bredspektret forfatter. Han søkte orientalske mystikers hjelp i sufisme og taoisme, «Dante avskydde han like hjærtlig som hela religionsspektaklet kring de kristnas Gud» (Ullén, 2007), og han kunne identifisere seg med den svenske bondesjelen. Jan Erik Vold beskriver Ekelöfs diktning som «folkeviseaktig enkel og aristokratmodernistisk kompleks. Melodien kan være Bach, Stravinskij - eller Evert Taube» (Vold, 1998). Han skriver antipoesi eller nonsenspoesi i «Strountes» fra 1955, og demonstrerer hvordan humoren også kan være en strategi mot melankolien. Og han er bysantinsk inspirert i den avsluttende D?-wa-n-trilogien (1965, 1966, 1967).

Ekelöf selv vegret seg mot snakket om de mange innflytelsene, og i ettertid er det nærmest selvfølgelig hvordan det hele, i sitt mangfold, henger intimt og konsekvent sammen. Gjennom alle forvandlingene er han ytterst konsekvent mot sitt eget prosjekt. Og hele tiden er det mangelen som driver ham frem blant drømmer, innfall og hverdagsligheter på jakt etter forståelse og reparasjon. Det er altså, som han selv erklærte, som en litterær psykoanalyse. Han jakter på følelsen av noe helt: «Mot helheten, ständigt mot helheten/går min väg», heter det i en kommentar omkring 1930. Og hans redskap er språket.

Min själ älskar så de främmande orden

som hade den inget språk -

och så är det:

Mitt språk är ofött, det är i

tilblivelse

Det är inte en hackmat av alla

de gamle språken

Ord parat med ord

ger ord med ny mening

Nytt ord

Slik skrev han i ett av sine siste notater fra våren 1968, dødsvåren. Hos en annen moderne forfatter, i Knut Hamsuns «Sult» (1890/1971), forsøker også hovedpersonen å finne nye ord, fordi de gamle ikke tilstrekkelig godt dekker hans erfaringer av sult, savn og mening.

Jomfruen

Ekelöf drømmer om en ny start, om «att tilbakafödas» til det prenatala livet før mangelen oppsto: «Låt mig behålla min värld/Min prenatala värld!/Ge mig tillbaka min värld!» (Fra samlingen «Non serviam» fra 1945). Han finner en fødselshjelper. Den mest sentrale litterære figuren hos Ekelöf er Jungfrun. Hun ble unnfanget i diktsamlingen

«Färjesång» fra 1941, men det er i den sene D?-wa-n-trilogien dette feminine prinsippet blir forløst som den store reparasjonen av alt. Jungfrun er også kvinnen som ikke har hatt noen mann, og slik sett er hun enklere å elske fordi han ikke trenger å være sjalu. Ekelöfs diktning vier seg til kvinnene, og utraderer mennene, inkludert faren.

Det ble i perioder mye sprit for Ekelöf - og gjentatte sykehusinnleggelse for avrusning og et besværlig magesår. Etter et slikt opphold dro poeten og hans frue Ingrid til Istanbul. Allerede på flyet ble det bestilt store mengder konjakk. I Istanbul besøkte paret et kapell med et madonnaikon. Ikonet var «sönderkysst» av de troende. En av kapellets menn skylte deres hender med hellig vann fra en sølvkopp. Hendelsen berørte Ekelöf sterkt, og samme natt skrev han de søtten første diktene i det første bindet av D?-wa-n-trilogien. Dette er etter min mening hans desiderte hovedverk. Som dikter var han en drømmer, men i denne siste trilogien er han en våken drømmer, som er langt mer avklart og presis i sitt prosjekt om forståelse og reparasjon. Selv beskrev Ekelöf hendelsen i kapellet som en åpenbaring. Den utløste tre års produktivt dikterliv, før han døde av strupekreft.

Han dikter seg sin østerlandske helt, hans alter ego «Fursten av Emgión». Denne lever i det bysantinske riket i dets oppløsning på tusentallet, og er en blindstikken fange. Det er dikt om savn og begjær, et totalt savn etter Jomfruen; som er en radikal syntese av sammensatte følelser omkring morsskikkelsen. Han skriver selv om forbindelsen mellom oppveksten og Jomfruen: «Den första förklaringen till Jungfrun är - kanskje - föräldralösheten. En annan förklaring, kanskje den sista, är rätten till självmord, hoppa ut i Intet. I stället för att torteras hopplöst på ett sjukhus.» Skikkelsen vokser dels frem som et lengtende og romantisk motbilde til hans egen mor. Men den rommer også lengselen etter å gi seg fullstendig over til intet eller alt, som for mystikeren kanskje er sider av samme sak, og bli gjenstand for en stor barmhjertig aksept.

Jomfruen preges av den distansen som moren viste mot ham, men denne erfaringen av avstand blir grunnlaget for en kreativ omfortolkning av oppveksten. Hos Jomfruen ser vi bare det som mangler, og som vi må forsøke å restaurere (Olsson, 1997). Ekelöfs idealiserte jomfru sprenger dualismene. Hun er både nærvær og fravær, noen og ingen, god og ond, kjøtt og ånd. Hun er den ideelle som forsoner motsetningene og oppløser paradoksene. Mangelen inkarnert som Jomfruen blir Ekelöfs egen muse, og diktningen om henne blir hans litterære prosjekt om en endring. Den insisterende tilbakevendingen til barndommen og fortiden uttrykker behovet for nye og andre erfaringer. Det er i diktene denne jomfrufødselen skal skje.

Ingen eier Jomfruen, og selv eier hun Intet. Og dette Intet blir en forankring. I hustruen Ingrid Ekelöfs samling av selvbiografiske tekster (Ekelöf, 1971) finnes et etterlatt dikt:

Den som säger: Allt är Intet
skall di tillsäga mörkt
Intet är Allt, du vågar
tillägga meningslösheten mening

Når det er noe man ikke har, så har man savnet.

Du är försvunnen, Du försvann

nu, nyss

eller för tusen år sen

Men själva Ditt forsvinnande

är kvar.

Jomfruen er Ekelöfs brekkstang inn i mystikken. Med mystikk siktes her til lengselen etter å bli ett med en overordnet og universell realitet. Med hans egne ord er det slik at mangelen og forintelsen står i nært samband med «föralltelsen». Men hva slags mystikk? Ekelöf er en troende mann, fordi han tror på savnet. Og da finnes jo alt, nettopp fordi vi mangler det. Det er snakk om ateistisk mystikk, en intethetens og negasjonens mystikk. Den som har erfart at foreldrene svikter, har vansker med å ha tillitsevner nok til å tro på et forutsigbart nærvær av det gode. Gud finnes hos Ekelöf, men bare som mangel. I «Färjesång» skriver han:

På ingenting kan ja tro

utom på Gud

hur kan ja då tro!

Blott att han finns

så som han fattas mig

I en slik forståelse er Gud og Djevel likeverdige. Ingen av dem er jo troverdige i betydning sanne, bare som savnete. Bønn og onani er for Ekelöf sider av samme sak, fordi det er noe vi søker (Cullberg, 2006).

Fraværets psykologiske figurer

I denne delen av essayet vil jeg forsøke å utdype noen sentrale psykologiske temaer i Ekelöfs biografi og forfatterskap, og knytte dette til hans eget utsagn om at han tilhørte de «människor som är födda til *brist*». I en viss grad knytter jeg mine fortolkninger av ekelöfske temaer opp mot utviklingspsykologisk og psykodynamisk tankegodt. Sentralt er forståelsene av de tidlige tilknytningenes betydninger.

Melankolien

Få svenska diktere har så bevisst og tydelig skrevet seg inn i melankoliens litterære tradisjon som Ekelöf (Olsson, 1997). Han beskrev og betraktet seg selv som en melankoliker og led ofte av depresjoner.

Mörk, mörknad är all färg

utom den svarta

som aldri mer kan mörkna

I den ser du mig

I «Trauer und Melancholie» beskriver Freud melankolien som en sorg som ikke er blitt levd ut (1917/1963). Melankolikeren sørger over kjærlighetsobjektet han har mistet. Samtidig hater han det fordi han er sviktet. Melankolikeren er imidlertid ikke klar over sin egen aggresjon mot det tapte, men identifiserer seg med det, og vender dermed all sin fortrenge aggresjon mot seg selv.

Ekelöf begrunnet sin alkoholisme med de samme stemninger. Én mulig beskrivelse av det moderne melankolske er følelsen av å føle seg frakoblet. Og tekstene er et forsøk på å koble seg på igjen. Fraværets psykologiske effekt vil ofte være *et fravær av forståelse og visshet*. Ekelöf skriver i en korttekst fra 1927-28, altså som en tjueåring som ennå ikke har debutert:

Det förefaller mig som om jag förlorat något jag inte kan vare utan, men jag vet inte vad det är.

Et barn, som eksempelvis er vokst opp med en distansert og/eller deprimert mor, kan ha opplevd at moren fysisk var der. Men hun var ikke emosjonelt tilgjengelig i form av respons, ansiktets livlige mimikk, vitalitet og affektive *speiling*. Det nødvendige var tilsynelatende der, men det var der likevel ikke. En slik omsorgsperson kan bli opplevd som «skinnlevende». Og barnet bygger sitt selv omkring noe som tilsynelatende er vitalt til stede, men som likevel ikke er det. Mangelen *kjennes*, men det er uklart hva følelsene viser til.

En stilla, vanmäktig smärta sjuder upp inom mig och genomtränger mig, men jag vet inte varför. Jag stänger fönsteret, jag håller händerna för öronen, men obeveklig ljuder den milda klockklangen ur mitt inre.

Den hvite sorgen

Den franske psykoanalytikereren André Green (Green, 1986; Aalen, 1997) er en av dem som skriver best om en slik forvirring, og om «ingenting». «Ingenting-patologiene» dreier seg om subjektive erfaringer av indre tomhet og noe «unevnelig». Green har beskrevet en serie av «hvite» - eller «blanke» - psykiske tilstander. Den ekelöfske mangelen svarer til Greens begrep om «den hvite sorgen» (Green, 1986; Skårderud, 1998). Det knytter seg psykisk smerte til at man har mistet noe som man ikke vet at man har mistet. En sorg som ikke kan forstås eller uttrykkes, skaper en psykisk «krypt» (Abraham & Torok, 1980). Der hviler, ubearbeidet, den erfaringen som ikke brakte liv. Og den utarmer selvet. Det er en utarming som kan oppleves som drenasje av ens vitalitet.

Personen er ufri fordi han eller hun er bundet til å måtte fylle opp slike tomrom. Green skriver at jakten på den tapte mening kan bidra til den for tidlige utviklingen av barnets intellektuelle evner og mulighetene for å fantasere fritt. «En frenetisk lek betyr ikke en fri lek, men en *tvang til å fantasere*, og den intellektuelle utviklingen skjer innenfor

rammene av en *tvang til å tenke*. Prestasjoner og selvreparasjoner virker sammen for et felles mål: å overvinne den forvirringen som har oppstått etter tapet, gjennom å skape et «kunstig» bryst, et kognitivt stykke vev for å maskere hullet.» (Green, 1986). Han beskriver også hvordan slike erfaringer kan utgjøre grunnlaget for kunstnerisk skapelse.

Prestasjonene og den for tidlige psykiske modenheten bidrar ikke bare til å holde selvet i live, men også å belønne seg selv i kraft av de andres oppmerksomhet; ved å interessere, stimulere og engasjere dem. Og dermed er vi ved en mulig teoretisk beskrivelse av fenomener som rammer mange av de effektive, produktive og flinke som med tiden blir så utmattete og nedstemte. De erfarer en krenkelse eller et tap, gjerne av mindre karakter, og så bryter kryptens vegger sammen. En ubetydelig hendelse kan utløse en stor sorg. Sorgen dukker ikke opp som noe kjent og sorgtungt, men som noe taust, dødt og uforståelig, som *ikke* vekker meningsbærende minner. Han eller hun kan bli kastet mellom en uutholdelig tomhetsfølelse og en voldsom lengsel.

Den bulgarsk-franske psykoanalytikeren og språkteoretikeren Julia Kristeva bygger blant annet på André Green når hun i sin bok «Svart sol. Depresjon og melankoli» (1994) skriver om melankolien som en smerte over det tapte som ikke er knyttet til et språk. Det er mangel på symbolisering. I hennes forståelse viser dette til barnets tidligste mangler, hvor det ikke sørges over tapet av et spesifikt objekt, fordi tapet skjedde før barnet var i stand til å skape objekter, men over tapet av «tingen». Denne «tingen» er det navnløse, den kaotiske «virkeligheten» som ennå ikke er skilt mellom jeg og andre. Det er da ikke lenger snakk om et positivt eller negativt *nærvær*, men om et *manglende fravær*. Den deprimerte har ikke fått sørget over tapet, fordi hun eller han ikke vet hva han mangler. Hos melankolikeren er affektene innelåst i krypten sammen med «tingen».

Uroen

I forbindelse med utgivelsen av diktsamlingen «Om høsten» i 1951 ble Gunnar Ekelöf portrettert av sin venn maleren Reinhold Ljunggren. Han sitter ved et vindu, ute er det høst, og det er som om Ekelöf vil et annet sted. Maleriet fanger en uro. Og denne er enda tydeligere i fjernsynsintervjuene med ham. Han vil vekk fra situasjonen og øyeblikket. Følelser er vanskelige å regulere, og setter mennesket i beredskap. Et livs uro kan ta seg mange ytringer. Den hvite sorgens frenesi om å tenke og skape er en ytring. Eller uroen kan komme til uttrykk som den kroppslige rastløse sitringen, som riktignok kortsiktig kan døyves av arbeid, sprit, sex og annen distraksjon. Og den kan komme til uttrykk som en mer grunnleggende følelse av hjemløshet. Ekelöf dekker alle kategorier, og flere.

Ensomheten

Melankoliens frakobling knytter an til ensomheten. At vi til syvende og sist er alene, er et av menneskets eksistensielle grunnvilkår. Men Ekelöfs ensomhet var mer enn en visshet om eksistensens vilkår; den var for ham også en stor lidelse. Hans visjon av helvetet er et sted hvor det er tomt. Og da lengter man etter den andre, etter Jomfruen.

Men han forsøker å beskytte den andre, mot sin lengsel, slik barnet forsøker å beskytte den voksne ved å forklare og forstå.

Jag talar till dig
Jag talar om dig
djupt inifrån mig själv
Jag vet att du inte svarar
Hur skulle du kunna
så många som ropar till dig!

Disse strofene er hentet fra det første bindet i D?-wa-n-trilogien. Fortsettelsen av diktet er grunnleggende utviklingspsykologi.

Allt jag begär
är att få stå här avvaktande
och att du ger mig ett tecken
inifrån mig, av dig!

Vi blir ikke oss selv av oss selv. Det trengs to hjerner for å lage et sinn. Fysisk vokser vi opp om vi får nok næring og lys og luft. Men våre sinn utvikles ved å møte andre sinn, ved at vi er til stede i andres bevissthet. Ekelöfs livsverk beskriver følgene av mangler på adekvat speiling; slik han hadde trodd seg å ha opplevd det.

Vem kan leva av Intet? Eller för Intet?
Utan någon annan vore jag ingen annan

Utviklingspsykologisk sett er jeg, fordi du tenker på meg. Uten å være til stede i din bevissthet, finner jeg ikke meg selv, og blir hemmet i min selvutvikling. Jeg blir overlatt til en ensomhet som strekker seg langt utover den fysiske aleneheten. Det er snakk om indre ensomhet, fordi du ikke finnes som en representasjon i meg; fordi jeg ikke var til stede i din bevissthet. Ekelöf skriver om lengselen etter den bekreftende relasjonen.

Jag är min egen
Hur är det möjligt?
Endast därför
Att du är jag

Outsideren

Gunnar Ekelöf definerte seg tidlig som en outsider, og han identifiserte seg med jøden, negeren, samene og «de Vilde»; alle de marginaliserte. Han ble forsøkt gjort til en insider, i kraft av at han ble populær og nøt anerkjennelse, eksempelvis i form av å bli valgt inn i

Svenska Akademien; de mektige atten som deler ut Nobelprisen i litteratur. Men han insisterte på sitt utenforskap. Han opplevde seg selv som «pusselbiten som ingenstans passer» (Ullén, 2007). Det er naturlig å se dette i perspektivet av hans tidlige tilknytningsforhold. Han som stiller seg utenfor er den samme som allerede i familielivet *var blitt stilt utenfor* (Olsson, 1983). Han er blitt stilt utenfor og reparerer med å insistere på en slik stilling.

HJEMLØS OG MELANKOLSK: Gunnar Ekelöf skrev seg inn i melankoliens tradisjon, og led selv av depresjoner. Han så seg selv som outsider, men ble forsøkt gjort til insider, blant annet ved å velges inn i Svenska Akademien. Likevel følte han seg hjemløs i tid og rom, og fremstår som en nasjonalskald som sprenger grensene for enhver nasjonal tankegang. Foto: Fra «Gunnar Ekelöf i fokus»

Hjemløsheten

Det ekelöfske selvet er en asylsøkende. Han følte seg hjemløs både i tid og geografi. Han hørte ikke hjemme i sin samtid mente han, og erklærte lenge syttenhundretallet som sitt favorittårhundre. Og Gunnar Ekelöf parafraserer vår egen fremmedgjorte poet

Sigbjørn Obstfelder, som finner alt så underlig og mener at han er kommet på feil klode. Ekelöf skriver i diktsamlingen «Strountes» at han er kommet på feil *halvklode*. Allerede i ungdomsårene forkastet han foraktfullt både Sverige og resten av Europa.

Oppveksten skapte et ulykkelig menneske. Mangel, litenhet og tomhet må kompenseres. Ekelöfs psykologiske, og etter hvert litterære kompensatoriske strategier er velkjente. Han dikter om på virkeligheten, og søker både mystikken og det eksotiske. Han søker seg vekk fra den svenske realiteten, og drømmer om havshorisonten som hans eneste tilflukt og beskyttelse. Han blir en østerlandsk sinnet svermer som orienterer seg mot Orienten og leser bøker om opium og Indias fristelser. Han lar seg inspirere av den sufiske mystikeren Ibn-al-Arabi fra 1200-tallet, og roper på dennes inspirasjon etter «sin längtans kameler». Romantikeren er ofte en som dikter en helhet og en storhet man trenger, men som ikke er der. Og derfor må den jo diktes.

Jan Erik Vold kommenterer at svenskene har tatt til sitt bryst en nasjonalskald som sprenger grensene for enhver nasjonal tankegang (Vold, 1998). I et Europa med krigstilstander og oppfordringer til den rette fedrelandskjærligheten skriver Ekelöf i 1945 diktsamlingen «Non serviam». Tittelen viser til «den som ikke vil tjene». Han er en anarkist som ikke har lært å ha tillit til dem man forventes å ha tillit til, enten det er foreldre, myndigheter eller nasjonalstaten.

Jag kan inte leva i detta landet
men detta landet lever som gift i mig!

Han som så på seg selv som en som «har varit ett slags luffare i anden», ble en loffer i geografien. I «Utflykter» beskriver han at han tre ganger forlot sitt hjemland for godt, i høytideligste og beste mening om ikke å komme hjem. Men han vendte alltid tilbake. Og i Sverige er det stadige skifter av bopeler. Han forblir en nomade, eller som en evig vandrende Odysseus som forsøker å trøste seg selv med sine drømmer om en gang å komme frem. Men det lykkes ham aldri å finne en ro.

Det som søkes er alltid noe annet et annet sted en annen tid. Men Ekelöfs forfatterskap kan også sees som forsoningslitteratur, et forsøk på å sørge den hvite sorgen og å bli fortrolig med sin skjebne. Den andre er et annet sted, men det er et fellesskap i å være atskilt. Fra «Strountes»:

Frågar du mig var jag finns
så bor jag här bakom bergen
Det är långt men jag är nära
Jag bor i en annan värld
men du bor ju i samma.

Ekelöfs forsøk på forsoning gir assosiasjoner til den banebrytende tyske filosofen Arthur Schopenhauer. Schopenhauer blir ofte oppfattet som pessimismens og meningsløshetens filosof, en konsekvent misantrop. Men Schopenhauer er også

trøstens filosof. «Vi er dømt til å leve og derfor må vi forsøke å redusere smerten», skriver han (Schopenhauer, 1853/2000; Skårderud, 2006). Fordi vi lider sammen, er vi knyttet til hverandre. Vi er ikke bare *felles reisende*, men med Schopenhauers formulering også *felles lidende*. Vi utvikler et fellesskap i en delt visshet om smerten og behovet for å lindre denne. Dette uttrykkes i et av diktene fra «D?-wa-n över Fursten av Emgión»:

Är du ensam

så var det!

Du kommer att få stort sällskap

Omsider.

I den posthume samlingen «Partitur» fra 1969 finnes noen strofer skrevet fra det siste, sykdomspregete året:

Vad är ditt namn

Smärta heter jag. Och ditt

Smärta heter också jag

Skammen

Gunnar Ekelöf hevder i et kåserende dikt fra 1937, gjengitt i «Gunnar Ekelöf. En Självbiografi» (1971) om skammen:

Få har känt skam som jag

det har halvt gjort mig til krympling

vridit mig i skam

daglig plåga

... ..

skam för «nästan ingenting»

Skam er noe vi ønsker, og noe vi ikke ønsker. I den terapeutiske retorikken er det lett å tenke at skammen er noe vi vil fjerne, da vi møter mennesker som er rammet av dyp og selvdestruktiv skamfølelse. Men samtidig finnes det knapt noe mer truende for sosiale fellesskap enn fraværet av skam. Den gode skamfølelsen er diskresjon, takt og hva Nietzsche kaller en vegring mot «å berøre, slikke og fingre med alt, en edelhet i smak og takt og ærbødighet» (1885/1976). I kulturen kan den gode skammen gi alvorlige beskjeder om hva som er akseptabelt og ikke akseptabelt. Den er blitt kalt vår eneste medfødte moralske følelse. En god skamfølelse beskytter sosiale bånd regulerer intimiteten med de andre. Skammen definerer grenser for det private.

Skammens etiologi

Men for mye skam er destruktivt. Dyp skam er en forstyrrelse i regulering av selvfølelsen.

Kan vi, i et psykologisk perspektiv, forstå opphavet til den dype skammen? Én forståelse er knyttet til krenkelsen og til traumet. Skammen følger i kjølvannet av den andres atferd. Skammeren kan være den ytre andre, eller sosiale institusjoner. Det kan dreie seg om ydmykkelser, mobbing, aggresjon, rasisme, maktmisbruk, fysiske eller seksuelle overgrep. Den dype skamfølelsens paradoks er at det ofte er feil folk som skammer seg. Det seksuelle overgrepet mot barnet er et ureksempel på hvordan overgriperens skamløse atferd kan påføre offeret dyp og livsvarig skam.

MELENCOLIA I:Dürers bilde hang på vegg i Ekelöfs mange hjem. Særlig festet han seg med klystérsprøyten nederst til høyre, et symbol for at melankolikerens stillesittende grubling gir forstoppelse.

Men det finnes veier til skam som ikke forutsetter åpenbare krenkelser. Det finnes en skam som vokser ut av den manglende responsen og fraværet; den ekelöfske *bristen*. En teoretisk modell om mangelen som en del av skammens etiologi er særlig blitt utviklet av den selvpsykologiske tradisjonen innenfor nyere psykoanalyse. Det selvpsykologiske spedbarnet har ikke den freudske driftstilfredsstillelsen som primære behov, men

derimot tilknytning og respons. Barnet er programmert til å søke og å utløse respons. Et nøkkelbegrep i selvspsykologien er *empati*. Skam blir forstått som resultat av vedvarende mangel på empatisk respons. Normalutvikling er avhengig av de voksnes evner til å se barnets behov og endre sin atferd i takt med barnets behov. Slik empatisk respons bidrar til å styrke opplevelsen av et sammenhengende selv og til evner til å regulere selvfølelsen. I møtet med fraværet, med de stille ansiktene, vokser skammen. Selvet utvikles ved å observere seg selv via andre. Barnet «finner igjen seg selv» i foreldrenes eller omsorgsgivernes oppmerksomhet. Brist på adekvat speiling kan bety «å ikke finne igjen seg selv», noe som kan være relatert til skammen. Man viser seg frem med for så å ikke bli møtt. Jeg er ikke *elsk-verdig*.

I de affektive utvekslingene mellom barn og omsorgsgivere kan det også være at affekter og følelser ikke blir tolerert, de kan bli tabuisert, eller det finnes ikke noe språk for dem. Å erfare ukjente eller ikke-akseptable affekter kan være en kilde til skam (Stolorow, Brandchaft & Atwood, 1987; Karterud, 1995; Stern, 1998; Skårderud, 2001).

Den skamfulles skamløshet

Lesningen av den biografiske litteraturen etterlate et klart inntrykk av at Gunnar Ekelöf er en man meget gjerne leser, men som var en det var krevende å leve sammen med. Hans siste og meget hengivne kone Ingrid beskriver ham som så utrolig sårbar, med en stadig sviktende selvfølelse (Sommar, 1989). Men den sårbare var også den som stadig såret henne. Olof Lagercrantz (1994) beskriver Ekelöf som en som kunne ha stor lyst til å krenke andre, og med et betydelig talent innenfor sjangeren. Det gjaldt især under alkoholens effekter. Lagercrantz beskriver et middagsselskap hvor Ekelöf beveger seg fra person til person og hvisker ødeleggende karakteristikker i deres ører.

Skamfølelsen har sine forskjellige fenomenologiske uttrykk. Den dype skammens sedvanlige uttrykk er tausheten og tilbaketrekningen. Man snakker ikke gjerne om sin skam. Psykoanalytikeren Leon Wurmser beskriver i sin klassiker «The mask of shame» (1981) om hvordan skammen kan maskeres og bindes opp til andre følelsesuttrykk og annen atferd. Han kaller et slikt forsvar mot eller maskering av skammen for «screen affects». Dette kan være relevant i forhold til Ekelöf. Skammen kan bli forsøkt maskert gjennom *grandiositeten*. Et klassisk forsvar mot skammen er å forsøke å holde skammen unna gjennom å klamre seg til fantasiene om sin egen storhet. Som attenåring skrev Ekelöf et brev til sin tante og fortalte at han skulle skrive «en større Diwan (diktsamling) naturligvis i orientalsk stil - som samtidig inneholder en ny religion» (Olsson, 1997). Intet mindre. Grandiositet og skam er komplementære størrelser, som gjensidig nærer hverandre.

Grandiositeten kan komme til uttrykke som *forakt*. Den skamfulle kan forsøke å løfte seg selv opp ved å dytte andre ned. Opplevelsen av egen elendighet blir projisert på de andre. Der hvor vi møter forakten, er det sjelden lang vei til selvforakten. Eller det kan være at den skamfulle trer frem gjennom *skamløs* atferd, som i krenkelsen av andre; eller i skaden av seg selv rusmisbruket; eller i *skamraseriet*. Slik bekreftes skammen og den skamfulle holder seg selv nede (Skårderud, 2001).

Hela mitt liv har jag hatat
hatat det ljumma, halva
hatat allt som inte begärt den högsta sanning
mig själv inbegripen

.....

Hatar mig för min sjukdom min brist på stål och vitalitet

Kroppsmetaforer hos Ekelöf

På dødsleiet løfter Gunnar Ekelöf sin penn opp mot brystet og viser til pennen: «Det här är hjärtat.» (Ullén, 2007). Dette ble forfatterens kanskje aller siste kroppsdikt. I denne delen av essayet vil jeg tematisere det kroppsliges tydelige tilstedeværelse i Gunnar Ekelöfs diktning.

Gunnar Ekelöf tar tidlig til orde for å bryte med Vestens klassiske dualisme mellom kropp og sinn. «Själ och kropp är insida och utsida/och veramente ett och detsamme.» Da han på slutten av 1920-tallet studerte Spinozas etikk, ble han særlig opptatt av filosofens såkalte parallellteori. Det kroppslige og det sjelelige er ikke atskilte, men to sider av samme sak. I en notatbok fra 1929/30 skrev han (Sommar, 1989): «Själen er kroppens idé. Därför är en frisk kropp villkoret för en frisk själ och omvänt... Naturligtvis är det resultatløst att fundera över vad som är det primära, men att båda är parallella och en given sak. Själen er kroppens idé och kroppen är själens projektion, den eviga cirkeln.»

Han foregriper en monisme som gradvis er i ferd med å bli mer sentralt tankegods. De amerikanske filosofene George Lakoff og Mark Johnson har i flere bøker, blant annet «Metaphors we live by» (1980) og den ærgjerrige «Philosophy in the flesh» (1999), overbevisende beskrevet hvordan våre kroppslige erfaringer er grunnlaget for vår tenkning, våre begreper og vår erkjennelse. Mark Johnson (2007) videreutvikler et slikt perspektiv om våre kroppsliggjorte sinn - «embodied minds» - til også å gjelde kunstens og estetikkens domener i sin aller siste bok «The meaning of the body. Aesthetics of human understanding».

Sinnet vokser ut av kroppens erfaringer. Ta for eksempel noe så grunnleggende som vår erfaring med gravitasjonskraften. Denne fysiske erfaringen gjør at opp-ned og tung-lett blir allmenne referanser. Og vi reflekterer sjelden over hvor mye vårt språk om en rekke forskjellige ikke-fysiske fenomener, har slike referanser. Humøret er *på topp*, jeg *stiger* i karrieren, eller jeg føler meg helt *på bunnen*. Når jeg er trist, kan jeg kjenne det som at jeg *er tynget*, *har tunge tanker* og *er tung i hodet*. Eller vi kan bli *lettet*.

Eller ta synet: Ut av denne sansen vokser begreper som innsikt, refleksjon og speiling. Syn og blindhet er sentrale metaforer hos Ekelöf. Ekelöf har en rekke referanser til å se og å bli sett. Og innsikten om mangelen formuleres slik: «Den som verkligen ser, ser bara det han är utan.» Hans fyrste i Diwan-trilogien er blitt blindet, og ikke minst dette hjelper ham til å se lenger. Følelser er i våre liv like grunnleggende som fysiske

erfaringer. Men de følelsesmessige erfaringene har ikke noe klart kroppslig mønster, og er derfor ikke så klart avgrenset. Det hele blir mer vagt og flytende. Gjennom kroppen kan vi erfare hvordan et fysisk rom har klare begrensninger. Følelser opererer ikke med slike grenser. Kroppslige erfaringer kan fungere som følelsenes metaforer ved å knytte dem opp mot det konkret sansbare. Kroppen som konkret metafor blir et redskap for erfaringer som primært ikke er kroppslige. Våre liv og våre språk er rike på umiddelbare oversettelser mellom sjel og kropp, mellom det ikke-sansbare og det sansbare; så rike at vi sjelden reflekterer over det. Den fysiske erfaringen gjør det hele *fattbart* for oss og for andre, det uvisse blir til *å ta og føle på*, og det hele blir simpelthen mer *begripelig*. Kroppen er den nærmeste erfaringen som hjelper til å organisere våre følelser (Skårderud, 2007).

Sulten

Ekelöf skriver om Dürers kobberstikk «Melencholia I». Bildet hang på veggen i hans mange forskjellige hjem. Poeten fester seg ved en klystérsprøyte som kan anes helt nederst til høyre i portrettet av Melankolien. «Den lilla klistirsprutan som diskret sticker fram under hennes kjol antyder att melankolikeren borde undvika förstoppning genom för mycket stillasittande.» Det melankolske rammer fordøyelsen, og stillesittende grubling gir forstoppelse.

ALLES MOR JOMFRUEN:Har mange bryster, nok til alle.

Men hun gir ikke, kan ikke gi - annet enn avstand. Å næres av sulten blir et bilde på identifikasjonen av fraværet. Illustrasjon: Lena Cronqvist

Sult, tørst og ernæring er sentrale kroppsmetaforer hos Ekelöf når han skal tematisere mangelen. Med en slik metaforikk gir han et vektig skjønnlitterært bidrag til den menneskelige utviklingspsykologien. Dette gjelder særlig i den modne Diwan-trilogien. Han spissformulerer sitt prosjekt i det første bindet, «Diwan över Fursten av Emgión» fra 1965. Fyrsten, Ekelöfs alter ego, søker Jomfruen. Han er emosjonelt feilernært.

Vet att jag söker dig endast
så som ett aldrig tillvänjt barn
eller ett aldrig avvänjt -

Hva sulter du etter, spør Ekelöf selv i en kommentar til diktsamlingen. «- En mystikk kärlek till ett väsen som ä rallas moder - inte gud - uten en allomfattande - en stor famn - barmhärtighet.» Jomfruen leder den blindete fyrsten på en lang og pinefull vandring. Hun er en sammensatt skikkelse, en jomfru, en mor, en frelser, en datter eller en hore. Han legger sitt hode i sult mellom hennes bryster, og hun har mange bryster, nok til alle. Men den blinde fyrsten blir ikke mett på tradisjonelt vis av Jomfruen.

Nej, Den Barmhärtige, den Barmhärtiga
ger inte bröd, ger inte bröst, ger inte vatten
och varken nattläger eller samläger
Hon ger inte, kan inte ge
och däri är hon ärlig
Den Barmhärtiga ger vad hon inte ger
vad hon inte kunde eller ville ge
Den Gåvan heter Avstånd
O du, som är stor i kärlek
du fanns där
och du gick tyst förbi.

Han skal næres av sulten som et bilde på identifikasjonen med fraværet.

Mitt hjärta är ett utsvultet barn
mellan mine revben
ett barn i bur, sannerligen
man räcker mig ett stycke bröd
mellan stängarna
Jag har inte hållit fram min hand
Jar har inte tagit emot något
av kärlek
Jag äter min hunger efter dig
Jag mättar min hunger med hunger
Är så din mening
skall så bli min Föresats.

Toril Moi skriver i et forord til den norske utgaven av Julia Kristevas «Svart sol. Depresjon og melankoli» (1994): «Den depressive melankolien (tristheten) er en slags

erstatning for de tapte affektene: den endeløse tristheten svøper seg om subjektet og beskytter jeg»et mot fragmentering.» Tristheten er noe å holde fast ved - et indre objekt.

CRONQVIST OG EKELÖF

En av Sveriges fremste kunstnere, Lena Cronqvist kom i januar 1992 hjem fra en anstrengende reise i India. Der ble hun manisk oppstemt. Det var ikke første gang hun hadde vært i psykosens landskaper. Lena Cronqvist beskriver en hektisk blanding av urolig lyst, angst og søvnløshet. For å tøyne sin mani tegnet hun hver kveld til Ekelöfs Dwn-trilogi. Hun hadde allerede et godt forhold til Ekelöf. I 1966 hadde hun sammen med sin nå avdøde mann, forfatteren Göran Tunström, dratt på uanmeldt besøk til Ekelöfs i Sigtuna. Hun husker røkelseslukt, og skalden hadde sittet i sin nattkjole og lest høyt fra «Dwn över Fursten av Emgión», mens han ringte med små bjeller mellom diktene.

Hun tegnet intenst. Ti om dagen. «Jag är utan skyddsnät. Jag har ingen glasvägg mellan mig och världen. Jag håller Gunnar Ekelöf i handen. Jag måste vara försiktig, får inte se allt, får inte bli inndragen i verkligheten. Jag går till ateljén med skyggglappar. Jag tål bara världen i små doser.» (Cronqvist & Ekelöf, 2006). Hun holdt på i tre uker. Og gradvis ble stemningsleiet balansert og søvnen kom tilbake. Tre av hennes tegninger er gjengitt som illustrasjoner til denne teksten med tillatelse fra Bokförlaget Langenskiöld.

Selve den melankolske følelsen blir det som fyller det tomme rommet. Melankoli kan som tidligere beskrevet her, forstås som mangel på symbolisering. Og melankolilitteraturen, som Ekelöfs, setter mangelen i bevegelse (Birnbäum & Olsson, 1992). Med sulten og tørsten som metaforer gir Ekelöf et språk til den hvite sorgen, og til hvordan den som ikke har fått, eller har mistet, risikerer å bli fiksert ved dette Intet, ved hullet, tapet, tørsten og den metaforiske sulten. Det er en paradoksal sult fordi kretsingen omkring sulten blir en mening i seg selv.

Sult mettes med sult. Men det er også en forsoning. Denne sene Ekelöf når et dypere nivå i sin skriving enn tidligere (Birnbäum & Olsson, 1992). Han strekker seg hinsides savnet og det negative morsbildet, og gjennom den idealiserte Jomfruskikkelsen kan dikteren nærme seg det på en ny måte. Jomfruen opphever paradokser og ambivalenser, og skaper en helhet av det som mangler.

Jungfru! Av Törst

Efter Vatten ur dina Händer...

Jungfru av Tröst

Du som Saknades

Av Ingen

Som hade det varit Någon

Ekelöf kjente uroen, ensomheten og nedstemtheten. Mangelen kan bidra til vanskene med å regulere sine affekter. Og manglende regulering kan igjen bidra til symptomer. Det kan være spiseforstyrrelsen, den fysiske utageringen eller selvskaden. En av de mer sedvanlige kroppspraksiser for å døyve de vanskelige affektene, er rusen. I Olof Lagercrantz» (1994) portrett av sin venn beskriver han at det var tre ting som fulgte Ekelöf gjennom hele hans voksne liv: Skrivingen, spøken og spriten. Fra han var i begynnelsen av tjuårene og resten av livet, hadde han som vane å drikke seg beruset utover kvelden og natten. I et intervju i Dagens Nyheter blir han spurt om hvorfor diktere drikker. Han svarer at det er for å komme bort fra seg selv (Sommar, 1989).

Som personlig problem: man kan säga att för en melankolisk människa, en människa som ofta är nedslagen, behövs det.... Det är klart att om man skall använda sig själv som en slags harpa eller gitarr så blir det olidligt.

Han drakk på seg et tilnærmet kronisk magesår. Han snublet i fylla og fikk skåret opp ansiktet. «Jag har 56 stygn i ansiktet men inget på ryggen likt den som aldrig flyr i en strid», skrev han til sin mor. Han drakk på seg en utmattelse som bidro til at han gjentatte ganger på førti-, femti- og sekstitallet ble innlagt til rekreasjon på psykiatrisk avdeling. En av Ekelöfs venner var den kunst- og litteraturinteresserte psykiateren Börje Cronholm. Og denne fungerte som en livlege, som kunne bidra både i forhold til hoste, sjøsyke og med innleggelser ved alkoholisk kollaps. Cronholm hadde flere kunstnere under sine vinger, og det ble spøkefullt sagt at han drev hvilehjem for melankolske skaldere (Sommar, 1989).

De biografiske kommentatorene, ikke minst støttet av konen Ingrid, hevder at man ikke kan løsrive Ekelöfs kreativitet fra spriten. Det virker faktisk ikke som kunstnerromantikk, men som en felles empiri, når så mange samstemt vektlegger alkoholens forløsende effekter for ham. Spriten forkortet hans liv og ødela hans helse, men den var også skrivingsmotor. Birnbaum og Olsson (1992) skriver om hans aktive oppsøking av det melankolske, Hades, bunnen og det destruktive for å klare å skrive. «Troheten mot katastrofen tycks paradoxalt ha räddat honom.» Kanskje vi igjen kan snakke om driften mot å oppsøke mangelens affektive landskap for å kunne symbolisere den.

Med mangelen og tilknytning som dette essayets hovedtema, er det fristende å referere til nyere, dog noe spekulativ neuropsykologisk forskning. Hjernens belønningssystemer, anatomisk lokalisert mesokortikolimbisk, blir stimulert av sosial tilknytning. De samme områdene blir også stimulert av alkohol og andre rusmidler. Insel (2003) spekulerer i en oversiktsartikkel over det faktum at spriten og den gode tilknytningen til mor og far virker via de samme neurale mekanismene. I en slik forståelse kan det bli høyst logisk at vi fyller på med spriten der hvor den trygge tilknytningen mangler.

Eller omvendt: Kan tilknytning forstås som en «avhengighetslidelse» (Insel, 2003)? At vi tror oss å være såkalt uavhengige og selvstendige individer, er en av våre store moderne feilslutninger. Sprit, rus og sult virker, og deres effekter kan være vanedannende; slik

også kjærligheten er fengslende. Men det er dog grunnleggende forskjeller, selvfølgelig, mellom å suge av morens bryst, å kysse den elskedes munn og å sutte på en flasketut.

Avslutning

Det er mange veier til smerten. Én vei er barnets erfaringer med det plagsomme nærværet, i form av traumet. En annen mulig vei, som er dette essayets tema, er fraværet av den gode tilknytningen. I en psykiatrisk diskurs kan vi beskrive mangelens følgetilstander i kategorier som forstyrret selvorganisering, selvregulering og affektregulering; eller i mer diagnostisk forstand som personlighetspatologi. Og vi kan gjenfinne mangelpatologien i kroppsliggjorte former som spiseforstyrrelser, selvskading, rus og vold. I en videre estetisk og historisk diskurs kan mye av dette omfavnes av begrepet melankoli.

Melankolibegrepets fortrinn, til forskjell for eksempel fra et snevrere begrep om depresjon, er at det rommer både skaden og forsøkene på reparasjon, både smerten og skjønnheten, både psykiatrien og estetikken (Kristeva, 1994; Skårderud, 1998). Depresjon er i dag blitt det rådende navnet på tungsinnet som tilstand. Melankoli er et navn på en tilstand, og tilstandens mange mulige kroppslige uttrykk, men også navnet på den estetikken som evner å formidle tilstanden og dermed overskride den. Melankolien er ødeleggelse og skapelse (Birnbäum & Olsson, 1992).

I den kliniske praksisen kan mangelen altså komme til uttrykk som kroppspraksiser omkring sult og metthet. Affektene er ikke regulert og appetitten er ikke regulert. Hun eller han sulter seg, eller spiser det hele på ukontrollert vis, og må kvitte seg med det. Når vi ser nærmere på slike fenomener er det ofte en påfallende umiddelbar og direkte oversettelse mellom indre og ytre liv. Den spiseforstyrrede kan erfare kaos og mangel på kontroll i sitt indre, og forsøker å skape orden ved å ha orden på tallerkenen. Livet kan oppleves som overveldende, og man søker reduksjonen i det dietetiske nei»et gjennom vegringen eller renselsen. Affekter blir forsøkt regulert via kroppspraksiser. Eller han eller hun kan, i likhet med rusmisbrukeren, ty til maten eller rusmidlet for å fylle opp en tomhet; eller for å glemme.

Kroppen fungerer som en konkret metafor for indre liv og følelser. Risikoen er at man blir fanget i en slik konkretisme. Det *er* slik, i stedet for at det metaforisk er *som om*. Patologi kan beskrives som at man får et ufritt forhold til slike kroppsmetaforer og blir fanget av dem (Skårderud, 2007). Problemet er ikke at hans eller hennes tenkning er metaforisk, fordi slik er vår tenkning (Lakoff & Johnson, 1980, 1999), men at han eller hun er som *styrt av* slik kroppsmetaforikk snarere enn man *styrer* dette i tenkning og handling. Det er ingen forskjell mellom det konkrete og det metaforiske. Det symbolske rommet mellom affekt og adferd er lukket. De vanskelige affektene oppleves her-og-nå som en kroppslig realitet det er vanskelig å forhandle med. Det erfarte «blir «for virkelig» og leken med virkeligheter er hemmet (Winnicott, 1982). Den spiseforstyrrede «kan ikke» spise, den selvskadende «må» skjære, og alkoholikeren «må» døyve uroen. Innenfor mentaliseringstradisjonen i moderne psykoanalyse benevnes dette som «psykisk ekvivalens», altså en likhet mellom indre og ytre realitet (Fonagy, 2008). En

overordnet beskrivelse for slike kliniske fenomener vil nettopp være manglende symbolisering av indre liv.

I et terapeutisk perspektiv vil det være en målsetting å forsøke å gripe fatt i den konkrete kroppslige atferden og å bidra til å *remetaforisere* erfaringen. Det betyr å åpne eller gjenåpne det symbolske rommet mellom kroppslig praksis og de affektive og relasjonelle erfaringene som er gjemt i atferden. Eksempelvis, hvilke emosjonelle erfaringer sultes vekk i det anorektiske sultprosjektet (Skårderud, 2007)? Og det betyr å forsøke å bidra til at kroppsfornemmelsene blir symbolisert og gjort til metaforer i språket; slik at *er* kan bli til *som om*.

Gunnar Ekelöfs samlede forfatterskap, som et kjerneeksempel på moderne melankolilitteratur, er forbilledlig som en slik symbolisering av de språkløse erfaringene. Han kan hjelpe oss til å gi navn til det unevnelige, eller til det som er kapslet inn i kroppens sensasjoner og handlinger. I forsøkene på å gi seg selv en ny fødsel, er han nyttig for oss andre. Gunnar Ekelöf er en lege med mangelsykdommer som spesialitet. I likhet med psykoterapeuten anvender han verken stetoskopet eller skalpellen, men det lekende og affektive språket.

KONSULENTGRUPPEN

Professor dr. med Finn Skårderud skriver biografiske essays i Tidsskrift for Norsk Psykologforening. De publiseres med cirka tre måneders mellomrom, og blir vurdert av tre faste konsulenter. Else Margrethe Berg er lege og spesialist i psykiatri. Karin Johannisson er professor i idé- og vitenskapshistorie ved Uppsala universitet, med medisinens historie som spesialitet. Per Johnsson er psykolog og dosent ved Lunds universitet.

Epilog om østers og whisky

Kall det gjerne en skjebnens ironi; at han som skriver om sulten som en sentral metafor for emosjonell feilernæring, dog uten å omsette det til et dietetisk program, mot slutten av sitt liv ikke kan ernære seg. Gunnar Ekelöf fikk diagnostisert strupekreft i 1966 og erfarte tiltagende svelgevansker. Vennen Olof Lagercrantz (1994) bidro omsorgsfullt med den tålelige dietten: østers og whisky. Ofte ble østersene for vanskelige å svelge. Hustru Ingrid bidro like omsorgsfullt med å vanne ut spriten.

De absolutt fleste gjengivelsene fra Ekelöfs dikt er hentet fra samleverket «Samlade dikter» (Ekelöf, 2007). Derfor har forfatter og redaktør ikke funnet det nødvendig å vise til referanser i tilknytning til hver enkelt av diktgjengivelsene. I teksten er det stort sett gjort rede for hvilken diktsamling utdragene er hentet fra. Andre Ekelöf-sitater er oppgitt med kilde. Diktene er gjengitt med tillatelse fra © Gunnar Ekelöf, formidlet gjennom ALIS..

Finn Skårderud

Regionalavdeling for spiseforstyrrelser

Ullevål Universitetssykehus

0407 Oslo

E-post finns@online.no

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 45, nummer 11, 2008, side 1396-1411

+ Vis referanser

Referanser

- Abraham, N. & Torok, M. (1980). Introjection - incorporation: Mourning and melancholia. In S. Lebovici & S. Widlöcher (Eds), *Psychoanalysis in France*. New York: International Universities Press.
- Bengtsson, T. (produsent) (1992). Gunnar Ekelöf. Fire fjernsynsprogrammer. Sveriges Television, STV 1.
- Birnbaum, D. & Olsson, A. (1992). Den andra födan. En essä om melankoli och kannibalism. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Cronqvist, L. & Ekelöf, J. (2006). *D?w?ntrilogin*. Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld.
- Csordas, T.J. (1999). Introduction: The body as representation and being-in-the-world. In T.J. Csordas (Ed.), *Embodiment and experience. The existential ground of culture and self*, pp. 1-26. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Cullberg, J. (2007). Efterord. I L. Cronqvist & G. Ekelöf, *D?w?ntrilogin*, s. 399-414. Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld.
- Douglas, M. (1966). Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ekelöf, G. (1971). Gunnar Ekelöf. En självbiografi. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Ekelöf, G. (1991-1993). *Skrifter*, bind 1-8. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Ekelöf, G. (2007). *Samlade dikter*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Fonagy, P. (2008). The mentalization-focused approach to social development. In F. Busch (Ed.), *Mentalization. Theoretical considerations, research findings and clinical implications*, pp. 3-56. London: The Analytic Press.
- Freud, S. (1917/1963). Mourning and Melancholia. The Standard Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Volume XIV. London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.
- Green, A. (1986). Den döda modern. I I. Matthis (red.). *Gräns och rörelse. Teman i fransk psykoanalys*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hamsun, K. (1890/1971). *Sult*. Oslo: Den norske bokklubben.
- Insel, T.R. (2003). Is social attachment an addictive disorder? *Physiology & Behavior*, 79, 351-357.
- Johnsson, M. (2007). *The meaning of the body. Aesthetics of human understanding*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Karterud, S. (1995). *Fra narsissisme til selvpsykologi. En innføring i Heinz Kohuts forfatterskap*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Killingmo, B. (1989). Conflict and deficit: implications for technique. *International Journal of Psycho-Analysis*, 70, 65-79.
- Kristeva, J. (1994). *Svart sol. Depresjon og melankoli*. Oslo: Pax.

- Lagercrantz, O. (1994). Jag bor i en annen värld men du bor ju i samma. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *The phenomenology of perception*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Nietzsche, F. (1885/1976). *Jenseits von Gut und Böse*. Stuttgart: A. Kröner.
- Nygren, P. & Skårderud, F. (2008). Mentalisering som sosial kompetanse hos barn og unge. I P. Nygren, P. & H. Thuen (red.), *Barns og unges kompetanseutvikling*. Oslo: Universitetsforlaget. I trykk.
- Olsson, A. (1983). *Ekelöfs nej*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Olsson, A. (1996). *Ekelunds hunger*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Olsson, A. (1997). *Gunnar Ekelöf*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Olsson, A. (2000). *Läsningar av Intet*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Ricoeur, P. (1977). *The rule of metaphor. Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language*. Toronto: University of Toronto Press.
- Schopenhauer, A. (1853/2000). *Parerga and Paralipomena*. Oxford: Clarendon Press.
- Skårderud, F. (1998). *Uro. En reise i det moderne selvet*. Oslo: Aschehoug.
- Skårderud, F. (2001). Skammens stemmer. Om taushet, veltalenhet og raseri i behandlingsrommet. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 13 (121), 1613-7.
- Skårderud, F. (2006). Psykoterapi og eksistens. Irvin D. Yalom - portrett og samtale. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 43 (3), 248-265.
- Skårderud, F. (2007). *Psychiatry in the flesh. Embodiment of troubled lives. Studies of anorexia nervosa eating disorders*. Doctoral dissertation. University of Oslo. Oslo: Unipub.
- Skårderud, F. (2008a). Hellig anoreksi. Sult og selvskade som religiøse praksiser. *Caterina av Siena (1347-80)*. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45, 408-20.
- Skårderud, F. (2008b). *Speilets dronning. Skjønnhet, gymnastikk og melankoli. Keiserinne og dronning Elisabeth av Østerrike-Ungarn (1837-98)*. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45, 832-44.
- Skårderud, F. (2008c). *Sult - biografiske essays om kropp og tegn*. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45, 410-11.
- Solheim, J. (1998). *Den åpne kroppen*. Oslo: Pax forlag.
- Sommar, C.O. (1989). *Gunnar Ekelöf*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Stendhal (1890/2006). *Henry Brulards liv*. Oslo: Gyldendal.
- Stern, D. (1998). *Interpersonal world of the infant*. London: Karnac Books.
- Stolorow, R., Brandhaft, B. & Atwood, G. (1987). *Psychoanalytic treatment. An intersubjective approach*. Hillsdale: The Analytic Press.
- Ullén, J.O. (2007). Efterord. I G. Ekelöf, *Samlade dikter*, s. 629-32. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Vold, J.E. (1998). *Storytellers*. Oslo: Gyldendal.
- Weiss, G. & Haber, H.F. (1999). Introduction. In G. Weiss & H.F. Haber (Eds.), *Perspectives on embodiment. The intersections of nature and culture*, p. xii-xvii. New York and London: Routledge.
- Winnicott, D. L. (1982). *Playing and reality*. London: Routledge.
- Wurmser, L. (1981). *The mask of shame*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Aalen, L. (1997). Den umulige sorgen; når den indre moren dør. Impuls, 4, 47-60